

<https://doi.org/10.15407/rksu.35.182>

УДК 930(091)(430)-047.37+[929:94](430)1795/1886"Ранке Л.

Георгій Папакін, доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
директор, Інститут української археології та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України (Київ, Україна)
ORCID: 0000-0001-5647-1686
E-mail: hrapakin@gmail.com

ДЖЕРЕЛЬНА РОБІТНЯ ЛЕОПОЛЬДА РАНКЕ

Мета роботи. Довести виняткову роль німецького науковця Леопольда Ранке в «архівній революції» — переорієнтації процесу історичних досліджень на глибоке вивчення першоджерел, їхню наукову критику, що зрештою спричинило перетворення історії з мистецтва наративного оповідання на науку. Стаття також має на меті показати, що Ранке-історик заклав міцні підвалини джерелознавства як окремої науки.

Методологія. Дослідження базується на загальноісторичних методах аналізу та синтезу наукової спадщини вченого, розгляді основних праць Ранке з метою виокремлення спільного та особливого в їхньому науковому інструментарії. Також застосовується метод загальної дедукції задля вирізнення в результаті аналізу праць науковця його сприйняття джерел. **Наукова новизна** полягає в тому, що стаття є першим спеціальним дослідженням джерелознавчої складової наукового доробку вченого. Вперше сформульована проблема «Ранке-джерелознавець», оскільки всі попередні дослідники творчості науковця розглядали його винятково як історика, що активно досліджував писемні джерела в інтересах історичної науки. **Висновки.** Леопольд Ранке першим активно закликав наукову спільноту перетворити архіви — скарбниці недосліджених першоджерел — на наукові лабораторії історичних досліджень. Своїм життям він надав героїчний приклад архівного першопрохідництва, об'їхавши протягом двадцяти років активної праці провідні архівосховища всієї Європи, де його цікавили насамперед джерела політичної історії. Але найулюбленішими джерелами для Ранке були венеційські дипломатичні документи

Цитування: Папакін Г. Джерельна робітня Леопольда Ранке. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 4 (35). С. 182—212. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.182>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

XV—XVIII ст., що були використані ним у великій кількості праць. Учений розробив інструментарій верифікації джерел шляхом їх зовнішньої та внутрішньої критики, а також схему їхньої класифікації. Тому маємо повне право вважати його не лише «батьком наукової історії», а й «батьком джерелознавства».

Ключові слова: Леопольд Ранке, джерелознавство, писемні джерела, архівна революція, наукова лабораторія, історія Європи, всесвітня історія, історіософія.

Актуальність теми дослідження. Історіософські погляди та величезна наукова спадщина Франца Леопольда Ранке (1795—1886; з 1865 р. — фон Ранке) свого часу справили величезний вплив на розвиток історичної науки в Європі та Північній Америці. Він першим сформулював і застосував категоричний імператив: здійснення наукових досліджень із середньовічної, модерної та нової історії можливе лише за умови ретельного опрацювання комплексу первинних, насамперед архівних (писемних), джерел. Науковий доробок ученого вражає: лише перші видання його праць нараховують 66 томів, зібрання творів — 54 томи. Уже після його смерті, наприкінці XIX — у XX ст., було опубліковано найповніше зібрання його творів, побачили світ численні перевидання окремих праць, щоденники, нотатки, записи, тексти промов та виступів, епістолярна спадщина. Основні книги було перекладено англійською, французькою, італійською, іспанською, польською, турецькою та іншими мовами ще за життя автора. Не цурався Ранке також журнальних публікацій, переважна частина яких мала джерелознавчий та археографічний характер.

Ця постать досі перебуває в центрі уваги дослідників історіософії, історіографії, назагал історичної науки у США, Південній Америці (Бразилія), європейських (Велика Британія, Ірландія, Німеччина, Нідерланди, Сербія, Франція) та азійських (Корея, Японія) країнах. Вивчаються його життя, наукова біографія, політичні вподобання та діяльність, різні періоди творчості, зв'язки із сучасниками та учнями, архівна спадщина тощо. Загалом бібліографія, присвячена Ранке, нараховує сотні праць різними мовами: німецькою, англійською, іспанською, португальською, сербською та ін.

На тлі багатьох існуючих праць про його внесок у науку практично відсутні розвідки, що висвітлюють джерелознавчий доробок історика. Можемо згадати спеціальну статтю професора Маріо Віммера *Ранкеанські джерела* [42]. Зокрема, в ній доводиться, що навіть університетську кар'єру Ранке розпочав не як викладач, а як дослідник-джерелознавець. Адже відразу після призначення професором він вирушив у свої «архівні мандрі» Європою, нехтуючи лекціями. Маємо також статтю італійського історика Джіно Бенцоні про «улюблене джерело» берлінського професора — венеційські дипломатичні документи XVI—XVIII ст. [2]. Окремі сюжети щодо праці історика з джерелами й «архівної революції», запровадженої ним, є також в інших розвідках, про які йтиметься далі. Зокрема, це статті Каспера Ескілдсена [9; 10] та Філіпа Мюллера [18].

Українська історіографія не стала винятком. Наприклад, стаття про Ранке в Енциклопедії історії України містить ґрунтовну характеристику його історіософських поглядів, проте там практично не згаданий доробок у царині джерелознавства [46]. Не висвітлена роль історика як ініціатора «архівної революції» також у загальних працях з української історіографії ХІХ ст. [45]. Зокрема, у навчальному посібнику з історії історичної науки ХІХ ст. серед здобутків Ранке згадане лише те, що він був *першим, хто опрацював їх [архіви] ретельно, розвинув критичний метод стосовно аналізу офіційних джерел* [47, с. 93].

Тому наше завдання полягає в розкритті джерелознавчого значення спадщини Леопольда Ранке, його поглядів на джерело. Існує нагальна потреба окреслити цю складову наукової творчості історика. Адже відомо, що проблеми пошуку, використання, наукової критики, визначення місця джерел у дослідженні минулого посіли провідне місце серед основних зацікавлень ученого.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед десятків великих і малих праць, присвячених життю та науковому спадку Леопольда Ранке, варто назвати насамперед останню англomовну біографію вченого, написану ірландським істориком Андреасом Болдтом [3]. У ній детально розглянуто життя історика, його творчий шлях, унесок у розвиток історичної науки, окреслено джерельну складову наукової спадщини. Американські дослідники Георг Іггер та Карл фон Мольтке опублікували англomовну антологію історіософських текстів Ранке з великою аналітичною передмовою [33], а перший — монографію з цієї тематики [12]. Серед інших численних публікацій особливу увагу через дотичність до нашої теми привертають згадані статті Бенцоні [2], Віммера [42], Каспера Ескілдсена [9; 10] та Філіпа Мюллера [18] про архівну працю берлінського професора.

На жаль, в українській історіографії ХІХ—ХХІ ст. практично обійдено увагою джерелознавчий доробок Ранке. Спеціальні дослідження про нього відсутні, є лише згадки про вченого в загальних історіографічних працях [46; 48].

Мета дослідження полягає в доведенні виняткової ролі німецького науковця в ініційованій ним «архівній революції» — переорієнтації процесу історичних досліджень на глибоке вивчення першоджерел, їхню наукову критику. Це спричинило перетворення історії з мистецтва захоплюючого оповідання про минуле на справжню науку. Маємо також на меті показати, що Ранке-історик заклав міцні підвалини джерелознавства як окремої науки. Він робив це власним прикладом опрацювання величезних обсягів офіційної документації, здійсненням наукової критики та верифікації джерел.

У викладі американської історикіні-античниці Елізабет Кларк суть його поглядів така:

Він наполягав на тому, що дослідники ранньомодерної та сучасної історії повинні йти до архівів, щоб знайти документи, першоджерела, на яких вони потім могли б побудувати об'єктивний, фактичний історичний переказ [5, Р. 10].

Дослідник творчості Ранке Леонард Крігер більш детально визначив науковий метод ученого:

Він пропонував науку історії, що спиралася на критичне дослідження її джерел та на організацію цих джерел за ієрархією, в якій на верху були оригінальні документи, сучасні досліджуваним подіям, якомога тісніше пов'язані з історичними діями і якомога відсторонені від істориків. Він розвинув метод цього критичного дослідження, використовуючи все можливе джерельне знання задля спростування їхнього викривлення й виявлення справжнього змісту [15, Р. 2].

Катерина Кінзел також звернула увагу на методологічне підґрунтя творів берлінського професора, визначене джерелознавчими вправами:

Він запропонував модель історичного дослідження, надаючи новосформованій науці тверде методологічне підґрунтя з архівної праці та критичного дослідження доступних джерел [14, Р. 23].

У річищі таких ідей наше дослідження орієнтоване на доведення закономірності постановки питання про вирішальний унесок німецького науковця у формування нової науки — джерелознавства в першій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Працями Ранке було покладено початок течії критичного «історизму» («*Historismus*») в німецькій і світовій гуманітарній науці. Для нього вирішальною була проблема об'єктивності історичних досліджень. Їхній автор прагнув показати речі, якими вони [імовірно] насправді були (*wie es eigentlich gewesen [ist]*) [27, S. VII]¹. Він вірив в існування абсолютної істини як прояву Божого промислу. Учений сподівався на те, що реконструювати правдиве минуле можливо та потрібно шляхом дослідження всієї сукупності наявних історичних джерел. Окрім того, повної об'єктивності можна досягти, на переконання історика, лише верифікацією (критикою) джерел. З точки зору нинішньої історичної науки, — це чудова, але практично недосяжна мета. Сучасний американський історик Пітер Новік називав це *шляхетною мрією*, здійснення якої неможливе [19].

Варто наголосити, що свою першу працю 29-річний історик не зміг побудувати цілком на архівних джерелах з очевидних причин. На той момент він просто фізично не був здатний опрацювати найбільші збірки архівних документів Європи. Її пафос ґрунтується на критичному сприйнятті творів

¹ Історії поставлено завдання судити минуле, наставляти сучасність задля користі у майбутніх часах. Дана робота не переслідує такої високої мети: вона лише хоче показати речі, якими вони імовірно насправді були: з приводу точного перекладу та розуміння цієї концептуальної фрази досі точаться дискусії: Див.: 3. Р. 38—39.

попередників, опублікованих документів, доступних для ознайомлення в бібліотеках Франкфурта-на-Одері (Вестерманівська, колишня університетська з великим зібранням історичних праць) та Берліна (Прусська королівська бібліотека). Також він мав доступ до певних рукописних матеріалів, що зберігалися в останній.

Проаналізувавши нотатник Ранке 1824 р., що містить виписки, зауваження, джерельні посилання, автор останньої англійської біографії історика Андреас Болдт констатував таке. На початкових сторінках записника містилися переліки видань XVI ст., розподілені за країнами (Англія, Іспанія, Німеччина, Франція та ін.). Основну частину нотатника становили виписки з такої літератури. Лише на останній сторінці йшлося про рукописи. Зокрема, це були копії венеційських дипломатичних звітів від XVI до XVIII ст., перший том яких раніше привернув увагу тільки одного історика. Ранке визнав їх не надто придатними для даної праці. Але разом з тим зазначив, що такі джерела стануть у пригоді для висвітлення подій на Півдні Європи, включаючи відносини з турками за модерної доби. *Як на мене, буде дуже важливим прочитати все від початку до кінця*, занотував молодий історик [3, Р. 37].

Критикуючи доробок попередньої європейської історіографії, науковець дійшов висновку про необхідність архівних пошуків для вивчення справжнього минулого. Адже новий формат досліджень з історії, запроваджуваний Ранке, не мав ґрунтуватися лише на опублікованих історичних працях. Вони можуть залишатися серед джерел дослідження, проте виключно за умови їхньої критичної оцінки:

У випадку стародавніх істориків, [праці] яких ми погодилися вважати за джерела [Quellen], перше питання полягає в тому, чи були вони учасниками та свідками, чи вони були просто сучасниками [36, S. 9].

Попередні історичні наративи не повинні залишатись основними джерелами праць науковця. Потрібно подорожувати Європою, відвідувати архіви, знаходити там необхідні джерела і вже на підставі таких знахідок та їхнього дослідження писати про *речі, якими вони імовірно насправді були* [36, S. 181].

Перші архівні відкриття було здійснено ним у Берліні, де 1825 р. Ранке обійняв кафедру в університеті Фрідріха-Вільгельма. У Прусській королівській бібліотеці опрацьовано ті самі згадані в нотатнику 1824 р. 48 рукописних томів звітів венеційських дипломатів ранньомодерної та модерної доби. У результаті 1827 р. з'явилася праця *Володарі та народи Південної Європи* з характерним (за Болдтом — програмним) підзаголовком: *Переважно за неопублікованими дипломатичними донесеннями* [30]. Подальше вивчення згаданого джерела викликало до життя наступні дослідження з історії папства [25], відносин Османської та іспанської монархій [24]. Їх зазвичай вважають продовженням або новим доповненим виданням по-

передньої праці, оскільки вони стосувалися того само регіону, ґрунтувалися на тій самій джерельній колекції.

Упродовж кількох наступних років (1828—1831) берлінський професор сумлінно досліджував архіви Берліна, Венеції, Відня, Праги, Риму, Флоренції. Пізніше, в 1840—1850-х роках, відвідував архіви Брюсселя, Гааги, Дубліна, Лондона, Мадрида, Мюнхена, Парижа та ін. Таким чином, Ранке втілював у життя власний категоричний імператив — писати історію за виявленими джерелами. Подальші праці історика вже міцно ґрунтувалися на досі не знаних або мало вивчених комплексах архівних джерел: дипломатичному листуванні, аналітичних матеріалах посланців при іноземних дворах, офіційних документах урядових представників, неопублікованих мемуарах, щоденниках тощо. Як зауважив Маріо Віммер, історик під впливом нововиявлених джерел навіть вносив корективи до власних, здебільшого багатотомних і спланованих на кілька років наперед, видавничих проєктів [42, S. 59].

Згадування джерел у назвах праць постійно практикувалося вченим упродовж кінця 1820—1840-х років. У невеликій, але знаковій розвідці про антиурядовий заколот у Венеції 1618 р., до того ж, було вміщено спеціальний документальний додаток: джерела з архіву венеційського сенату [35]. Відтоді всі основні праці історика, як правило, супроводжувались окремим документальним додатком з оприлюдненням текстів засадничих джерел.

На виявлених в архіві Франкфурта-на-Майні 96-ти томах протоколів імперського рейхстагу 1414—1613 рр. базувалася нова шеститомна праця з історії Німеччини доби Реформації. Ранке доповнив їхні відомості також архівними документами з інших сховищ, насамперед віденських. У передмові берлінський професор умістив таке методологічне зауваження:

Я бачу, що настає час, коли нам більше не доведеться базувати новішу історію лише на писаннях сучасних істориків, за винятком тих випадків, коли вони створюють нові оригінальні знання, не кажучи вже про наступні відповідні напрацювання, але будувати її на свідченнях очевидців та на справжніх і найдостовірніших документах [23, S. IX].

Дослідження вперше в німецькій історіографії розглядало Реформацію не лише як релігійний феномен, а переважно як політичний процес. Монографія виходила друком упродовж 1839—1847 рр. і стала помітним явищем не лише в історичній науці. Останній том побачив світ буквально напередодні революційних подій 1848 р., коли проблема німецької національної єдності, як і в XVI ст., набула особливої злободенності.

Методологію історичних досліджень Ранке планував висвітлити у спеціальному розділі другого тому своєї програмної праці *Історії романських та германських народів*, але його так і не було написано. Тому маємо обмежитися насамперед аналізом згадок і вказівок, розпорошених по сторінках різних творів історика, як правило, — у передмовях до них. Ідеї щодо значення та

використання джерел також містяться в листах до колег і друзів. Варто шукати й інші документальні свідчення про творчу лабораторію історика-джерелознавця, ініціатора «архівного повороту» в історичних дослідженнях.

Наріжним каменем, сенсом «архівної революції», запроваджені Ранке, стала повна переорієнтація історичних наративів з переписування праць попередників на дослідження першоджерел. Самостійні архівні пошуки та відкриття повинні бути основою справжнього історіописання. Вчений зазначав, наприклад, в одній зі вступних лекцій в університеті:

Сучасна історія вже не пишеться відповідно до традиції, яку сформували попередні автори та яку потім продовжували, а за безпосередніми пам'ятками минулих століть, що можна знайти в архівах: донесення, листування, акти усіх видів... [Relationene, Korrespondenzen, Aktenstücken der verschiedensten Akt] [20, S. 415].

Уже в передмові до першого тому своїх *Історій романських та германських народів* (1824) науковець висловився про джерелознавчу специфіку власного дослідження:

Але за якими джерелами [fönnte] має бути проведене таке новіше дослідження? Підґрунтям цієї роботи, витоками її теми стали мемуари, щоденники, листи, звіти посольств та оригінальні свідчення очевидців. Інші записи використовувалися лише в тому випадку, якщо вони або безпосередньо походили зі згаданих вище, або видаються рівними їм за певною оригінальною інформацією [27, S. VII].

Зрозуміло, що в даному випадку конкретно йшлося здебільшого про опубліковані джерела. Тому маємо визначений їхній видовий репертуар, що залишився актуальним саме в такій редакції і для наступних архівних пошуків. Перше місце історик відводить дипломатичному листуванню, справедливо вважаючи, що в ньому віддзеркалені основні оцінки поточної політичної ситуації, плани та сподівання керівників держав. Далі історик згадав офіційні документи, мемуари та свідчення очевидців певних подій. Як бачимо, тут ще відсутні важливі сегменти повноцінної джерельної бази. Але впродовж наступних років декларовані в першій праці вченого межі видового репертуару було значно розширено.

Уже від початку праці в архівах (1825—1831) Ранке вдався до порівняння інформаційного потенціалу різних архівних зібрань, які він досліджував. Історик відвідав тоді, зокрема, Відень, Венецію, Рим, Флоренцію. Він дійшов висновку, що віденські архіви значно багатші за берлінські. Було окреслено причину такого явища: широкі зв'язки двору Габсбургів з Іспанією, Бельгією, Ломбардією та Римом, які віддзеркалились у джерелах. Архівам Відня ним присвячено такі рядки:

Імперські архіви містять, як і слід було очікувати, найавтентичніші та найцінніші документи для висвітлення історії Німеччини загалом, але особливо також історії Італії. Це правда, що більшу частину венеційських

архівів було повернено після багатьох подій до Венеції; але у Відні все ще зберігається маса венеційських рукописів, далеко не маловажних: депеші, в оригіналах або копіях, і їх реферати, зроблені для використання державою, які називають «*Rubricaries*»; звіти, що в багатьох випадках є єдиними збереженими копіями; офіційні спостереження державних діячів / хроніки та щоденники [29, Р. VI].

В Італії дослідник вивчав переважно приватні зібрання рукописів (до Ватиканського архіву вчених тоді не допускали), що вразили його своїми колекціями аналітичних джерел з історії всієї Європи. Ним згадані приватне зібрання Форнаті у Венеції, збірку принца Євгенія Савойського з великою колекцією історичних та політичних рукописів тощо. Останню істориком захоплено названо цілим скарбом для майбутніх досліджень. Римські приватні зібрання джерел він також оцінював дуже високо. Ранке пояснював наявність у них офіційних документів історичною традицією: правлячі фамілії мали у приватній власності частину державних паперів, пов'язаних із займаними ними посадами. Звідти вчений отримав інформацію, за його словами:

хоч і не повну, але, тим не менш, дуже вагому й автентичну. За часів процвітання аристократії прийнято було по всій Європі, що видатні роди, які керували державними справами, залишали у своїй власності частину офіційних документів. Таку практику в Римі було поширено найбільше, ніж в інших державах [39, Р. VII].

Для нас важливим є той перелік джерел, якими користувався історик для написання цієї великої праці. Адже тут виник певний конфлікт між традиційним підходом Ранке — досліджувати насамперед офіційні джерела в державних зібраннях, і самим статусом фамільних архівів як приватних родових колекцій. Тому автор конкретно зазначає:

Несподіваний обжинок автентичних і дотичних матеріалів опинився переді мною, як-от: кореспонденція нунційів з інструкціями, виданими для них, і звітами, отриманими від них; детальні біографії кількох пап, написані з великим ступенем відвертості, тому що їх не передбачалося оприлюднювати; події з життя видатних кардиналів; офіційні та приватні журнали; обговорення конкретних обставин і діянь; меморандуми та дебати; звіти адміністрацій провінцій про їхню торгівлю та виробництво; статистичні таблиці та рахунки надходжень і витрат [29, Р. VII].

У п'ятитомній праці з історії Франції XVI та XVII ст. Ранке так окреслив коло вивчених ним джерел:

*Для ближчого дослідження правдивості фактів я знайшов надзвичайної цінності оригінальні документальні матеріали, опубліковані у Франції впродовж останніх десяти років, а також ті, що з'явилися в Нідерландах та Італії, жоден з яких перед тим не використовувався. Як і раніше, я знову міг спиратися переважно на недруковані документи: італійські «*Relazioni*»*

від венеційських послів і папських нунційів у Парижі до їхніх відповідних дворів, що охоплювали весь період; іспанська та англійська кореспонденція, що стосується деяких найважливіших років, перша подає події шістнадцятого століття, друга — сімнадцятого століття; листи та прокламації французьких королів і державних діячів; списки маєтків і протоколи парламентських дебатів; дипломатичні повідомлення та багато інших оригінальних джерел інформації, значна частина яких заслуговує на публікацію в повному обсязі. Ці документи завжди надавали мені цінну інформацію та нерідко визначали мої історичні переконання. Можливо, я скористаюся іншою нагодою, щоб детально розповісти про них. Їх можна знайти не лише у французьких та англійських бібліотеках, а й в архівах Італії, Німеччини та Бельгії, бо всі цікавилися тим, що торкалося всіх [21, Р. V].

У передмові до дев'ятитомної праці з історії Англії XVII—XVIII ст. джерелознавчий огляд став розлогим, більш інформаційно насиченим, ґрунтовнішим. Ранке писав:

Жоден народ не зібрав стільки документального матеріалу для своєї пізнішої історії, як англійський. Провідні родини, котрі брали участь у публічних справах, і різні партії, які бажали відстоювати свої погляди не лише в постановках, але й у своїй історичній презентації, зробили багато для впровадження цього; останнім часом уряд також доклав зусиль. Проте наявних публікацій далеко не достатньо. Якими неймовірно неповними є наші знання навіть про найважливіші парламентські діяння! У багатих колекціях Національного архіву [мався на увазі Public Records Office. — Г. П.] та Британського музею я шукав і знайшов безліч невідомого, що було мені потрібно для розуміння подій. Праця, витрачена на це, щедро компенсується здобутком, який приносить така праця; над оригіналами, такими пошкодженими і такими важкими для розшифрування, витають духи тієї давно минулої епохи. Особливої уваги заслуговує майже повна серія памфлетів того часу, якою володіє Музей. Коли ми їх читаємо, стосовно тих років [за які вони збереглися. — Г. П.], ми стаємо присутніми, так би мовити, на публічному обговоренні, яке тривало з приводу найважливіших питань державного та громадського життя, принаймні у столиці, з місяця в місяць, з тижня в тиждень.

Якщо хтось коли-небудь спробував реконструювати для себе фрагмент минулого з матеріалів такого роду — з оригінальних документів і партійних писань, які, викликані ненавистю чи особистою дружбаю, призначені для захисту чи нападу, та все ж є надзвичайно неповними, — той відчув потребу в інших сучасних оповістках, що повідомляють деталі, але вільні від таких партійних поглядів. Для цієї, як і для інших моїх праць, мені надали багатий урожай таких незалежних звітів архіву старої Венеційської республіки. «Relazioni», які посла республіки мали звичай складати після повернення додому, незважаючи на те, що вони безцінні щодо осіб і стану справ

загалом, однак недостатні для детального та послідовного опису. Але венеційські архіви мають також довгу серію безперервних звітів, які вводять нас, так би мовити, в самий центр дворів, столиць і повсякденного перебігу публічних справ [28, Р. XIV].

Наведена вище задовга цитата є вкрай необхідною. Тут віддзеркалено не лише детальну характеристику джерельної бази, використану для написання книги. Маємо виклад поглядів Ранке на значення того або іншого виду джерел. Очевидно, що на першому плані для нього — архівні документи, державні акти. Разом з тим учений привертає увагу до джерел партійного (суспільного) життя, тиражованих джерел у вигляді тогочасної публіцистики («війни памфлетів» між роялістами та революціонерами, вігами й торі тощо). Саме їм, поряд з архівними документами, присвячено найбільш зворушливі рядки автора. Усе це, за визначенням Ранке, ставало багатим обжинком для історика.

Проте повноцінність джерельної бази вимагає погляду зі сторони, не лише зсередини. Тому у пригоді стали реляції венеційських дипломатів про події в Англії, опрацьовані ним ще в Берліні, Відні, під час італійської мандрівки.

Досліджуючи історію XVI—XVIII ст., Ранке спирався винятково на писемні джерела. Більше того, коло цих джерел було достатньо обмеженим. Свідомо цитувалися ті рядки з передмов історика, де той докладно перераховував їх: офіційні документи, записки сучасників, аналітичні звіти дипломатів та державних агентів, матеріали парламентських дебатів, публіцистика та партійні відозви. Саме це дало привід упорядникам збірника його історіософської спадщини сформулювати претензії до дослідника, звинуватити у відсутності широкого погляду на джерельну базу історичного процесу:

З вузькою концепцією держави Ранке було пов'язано вузькі погляди на те, що являють собою історичні свідчення. Довіра до писемних та особливо політичних документів призвела до методологічної упередженості в історіописанні. Основний наголос робився на свідомих діях політичних діячів [13, Р. LXVII].

Визнаючи на загал справедливість таких докорів, варто не приймати їх беззастережно. По-перше, бачимо, що питання економіки, фінансів, господарства не залишали Ранке байдужим. Історик дійсно писав винятково політичну історію ранньомодерного та модерного часу. Але не забував згадувати серед досліджених ним джерел ті, що висвітлювали тогочасну економіку та культуру.

По-друге, не можна наполягати на тому, що дослідник визнавав вартими дослідження лише писемні джерела. У працях з історії XVI—XVIII ст. дійсно йшлося тільки про архівні документи з державних і приватних зібрань. Але цим не обмежувалися джерелознавчі інтереси берлінського професора.

Маємо конкретну ситуацію з використанням Ранке усних і поетичних джерел. Разом з писемними, вони лягли в основу дослідження історії сербського повстання проти турецького панування початку XIX ст. Це була третя за ліком книга молодого вченого, написана 1829 р. внаслідок знайомства у Відні з групою балканських емігрантів, зокрема з іще молодим сербським просвітителем Вуком Караджичем. Біограф Ранке Андреас Болдт справедливо підкреслював, що той

...використав багато усних джерел і менше писемних. Його книга «Історія Сербії» являла собою досконалий приклад усної історії, де сербський історик Караджич сам став джерелом. Ранке отримав також допомогу від слов'янських учених Копітара та Домбровського, які були готові надати велику кількість писемних джерел для його книги. У передмові Ранке зазначав, що деяку інформацію можна було отримати з документів, але були також і події, що збереглися лише в пам'яті людей, напряду залучених до них або вражених ними. Така тенденція проглядалася в обмеженому використанні посилань у тексті. Сам стиль написання також свідчив про те, що інформацію надавала інша особа. У додатку знову простежується звичайний «ранкеанський» стиль із застосування чисельних посилань, критичних зауважень і map. У наступних перевиданнях Ранке також використовував поезії та пісні як джерело для дослідження історії сербської революції, так само, як додавання ще більшої кількості посилань у самому наративі [3, Р. 62—64; 4, Р. 10].

Передмова до цього твору надає багато інформації для роздумів над спадщиною Ранке-джерелознавця. Зокрема, чи дійсно берлінський професор уважав писемні джерела єдиними вартими повної довіри? У своїй історії сербської революції він уперше перетнув звичайну для нього хронологічну межу XVI—XVIII ст. Цього разу йшлося про події зовсім недавнього минулого — початку XIX ст., *de facto* про сучасну йому історію. Таке наближення хронології дослідження практично впритул до часів автора викликало на арену творення історіописання живих свідків. Саме вони своїми діями формували цю історію або ж зацікавлено спостерігали за розвитком подій. Можна було ставити під сумнів деякі твердження Макіавеллі або Гвічардіні, оскільки вони не могли брати участь або спостерігати події італійської історії, що відбувалися задовго до їхнього народження. Таке робив Ранке у своїй критиці праць модерних істориків у 1824 р.

На відміну від них, Вук Караджич та інші балканські емігранти були лідерами та учасниками двох сербських повстань проти Османської імперії. Отже, їхні слова, спогади та спостереження набували значення вагомого джерела в тих параметрах, які визначив сам історик у перших установчих працях.

Уже на початку короткої передмови Ранке зазначив, що поряд з можливістю вивчати історію за писемними документами та наративами існує інша — використовувати свідчення безпосередніх учасників подій:

Хтось досліджує історію за писемними пам'ятками [Werfen Fennen], інший — за рукописними текстами [Handschriften]. Але є і такі події, які живуть лише в пам'яті — пам'яті тих, хто від них постраждав. Поза сумнівом, не потрібно довго розмірковувати, щоб усвідомити, як часто знання, які могли б насправді розкрити, зокрема, внутрішнє життя людей і події, від яких залежать процвітання та руїна, втрачаються разом з життям тих, хто залишає цей світ [26, S. III].

Науковець напрочуд чітко визначив засадничі особливості усної інформації як джерела. Тут бачимо акцентування на її крихкості, безпосередній залежності від носіїв, ризику повної втрати. Привертає увагу також підкреслення значення усних свідчень для розкриття ментальних проблем історії.

Далі берлінський професор зауважував, що використану ним інформацію було надано людьми, які заслугоували на довіру. Усі їхні прізвища вказано окремо. Ранке називав їх *добре обізнаними*; а також — *чесні люди, які водночас належали до найшанованіших і найбільш поміркованих*. Наприкінці передмови вчений зазначив:

Усім відомо, як важко писати історію. Це вдвічі важче, коли, з одного боку, потрібно враховувати відмінності світу, що потрібно описати, від наших уявлень про відстань століть, з іншого, — живий зв'язок з минулим, в якому це все може призвести як до негативних, так і позитивних моментів, що покликана подолати історія; вона ж лише прагне побачити, проникнути, щоб потім повідомити про отримані результати. Чи пощастило нам уникнути помилок? Принаймні нашою метою стало винятково побачити незнану подію і розповісти про неї із заповзятою сміливістю [26, S. VI].

Так детально розповісти про третю книгу історика стало потрібним, щоб підкреслити: вона була певним експериментом берлінського професора з освоєння нового виду джерел, досить близьких до його часу. Згодом з'явилися інші дослідження з історії XIX ст., в першу чергу німецької, де напрацьований інструментарій роботи із сучасними джерелами знайшов своє застосування.

В останньому багатотомному незавершеному творі Ранке *Всесвітня історія (Weltgeschichte)* автор підійшов до проблеми джерельної бази дещо інакше. У передмові до її першого тому, присвяченого доісторичному й античному періодам, історик упевнено повів мову про монументальні залишки минулого, руїни знищених міст, матеріали археологічних розкопок. Більше того, ним згадано про проблему віддзеркалення минулого в мові, релігії, ритуалах, існуванні та діяльності сучасних йому інституцій.

На загал історик сформулював своє бачення змістовного наповнення та значення джерельної бази всієї всесвітньої історії:

Для керівництва всім, хто цікавиться цими дослідженнями, а також для навчання широкої громадськості ніщо не може бути більш бажаним, ніж науковий синопсис і кореляція цих сфер дослідження. Така праця гідно

прикрасила б енциклопедію історичних знань, але вона не може бути вступом до *всесвітньої історії*, яка вважає своїм полем лише підтвержені результати історичних досліджень. Історія розпочинається з того моменту, коли пам'ятники стають зрозумілими та з'являються документальні свідчення надійного характеру, але з цього моменту її сфера стає необмеженою. Загальна історія, як ми розуміємо цей термін, охоплює події всіх часів і народів, лише з таким обмеженням: вони повинні бути пояснені настільки, щоб зробити можливим їхнє наукове розуміння [34, Р. XII].

Як бачимо, Ранке зовсім не ігнорував речові, монументальні, усні джерела, пам'ятки й залишки минулого, що збереглися в неписемній формі. Андреас Болдт з цього приводу аргументовано стверджує:

За роки своєї діяльності Ранке використав велике розмаїття джерел, ранжованих від первісних до вторинних, літературних та навіть усних. Дійсно, всупереч усталеним поглядам на нього як дослідника політичної історії та історії «великої влади» [назва головного публіцистичного есея історика. — Г. П.], Ранке насправді мав справу так само з культурною історією, включно з літературою, мистецтвом, архітектурою [4, Р. 10].

Проблема полягала в розумінні, поясненні й використанні таких джерел. Ранке наголошував у рукопису, датованому 1830-ми роками:

Багато з описаного було втрачено; дещо ніколи не було записано. Все це знаходиться під загрозою зникнення. Тільки ті, кого пам'ятає історія, не померли повністю; їхні характеристики та їхнє існування продовжуються настільки, наскільки вони залишаються у свідомості людей. Лише із згасанням пам'яті настає справжня смерть.

Нам щастить у тих випадках, коли залишилися документальні сліди. Принаймні їх можна зрозуміти. Але що буває там, де вони відсутні, наприклад за доісторичної доби? Я за те, щоб цей період виключити з історії, оскільки це суперечить історичному принципу, який передбачає документальне дослідження [33, Р. 45].

Отже, на першому місці для нього були писемні, зокрема архівні, джерела, офіційні документи, записи очевидців. До їхньої появи існувала праісторія, оповита легендами та міфами. Лише наявність збережених писемних пам'яток, на переконання німецького вченого, перетворює минуле на справжню історію, адже надає їй надійний джерельний ґрунт.

Привертає увагу теза Ранке про розуміння джерел та їхніх решток. Фактично тут порушено надважливу проблему можливості сприйняття джерел, створених у далекому минулому, наступними поколіннями. Це справа вже джерельної герменевтики, що трактує дані питання в категоріях тлумачення, сприйняття, прочитання та розуміння. Сам берлінський професор не став озвучувати подібні проблеми. Він лише позначив, що його цікавив той період минулого, коли джерела стають, на його думку, повністю зрозумілими, тобто читабельними. Від того часу починається справж-

ня історія з достовірними джерелами. Все, що було до того періоду, — пра- історія, базована на хиткому ґрунті недостовірних джерел. Вони практично не піддаються науковій верифікації, що, на переконання історика, не надає умов для справжнього історичного дослідження.

Уже цитований нідерландський історик Каспер Ескілдсен виділив як маркер «*архівного повороту*» невелику працю Ранке 1831 р. Дійсно, там науковець подав результати власних архівних пошуків, пов'язаних з висвітленням обставин антиурядової змови 1618 р. у Венеції [35]. Ця архівна розвідка віддзеркалила ідейну еволюцію самого вченого. Адже 1830 р. стартувала чергова хвиля революцій у Франції, Бельгії, Італії, почалися заворушення в німецьких державах, польсько-литовське повстання в Російській імперії. Історик, який раніше дотримувався ліберальних поглядів, у таких подіях побачив загрозу охлократичного наступу на сталий постнаполеонівський устрій в Європі. Він перейшов на консервативні пропруські позиції. Берлінський професор навіть спробував себе в політиці та публіцистиці, заснувавши журнал «*Historisch-Politische Zeitschrift*», зі сторінок якого майже упродовж шести років закликав боротися з руйнівними нововведеннями. Ескілдсен стверджує:

Книга Ранке про Венецію відбила цей розвиток. Це демонструвало парадигмальний приклад того, як повинні історики працювати й утвердити архів як найважливіше місце для продукування історичних знань. Цей «архівний поворот» у сучасній історіографії та одночасний політичний поворот Ранке були пов'язані між собою [10, Р. 427].

Автор статті намагався довести, що, виступаючи проти революцій у політичній царині, Ранке сам водночас запроваджував академічну, наукову революцію в дослідженні джерел. Досить ефектний спосіб показати контраст між зсувом до консерватизму в політиці та зростанням радикалізму в науці. Дослідник навіть категорично стверджує:

Його перша книга базувалася на опублікованих джерелах. Тільки протягом подорожі до Австрії та Італії Ранке остаточно переконав себе, що історія та архівні пошуки нерозривні. В архівах він учився дивитися на людську історію як на історію документів [10, Р. 436].

Але насправді «*архівну революцію*» було задекларовано і розпочато раніше — 1824 року. Знаковою стала найперша праця Ранке, хоч і не побудована на архівних дослідженнях. Саме тоді було проголошено цю засадничу тезу, поки що — в загальному джерелознавчому контексті. Саме тоді було задекларовано пріоритет архівних джерел — рукописних, нетиражованих, рідкісних. 18 лютого 1824 р. він зазначив у листі до брата: *Загальновідомі джерела швидко виснажуються і не є помічними. Важливими є більш рідкісні або недруковані [22, S. 54].*

Відтоді стартувала стрімка кар'єра вченого, визнання його наукових заслуг і, зрештою, зведення його на трон «*батька наукової історії*». Уже

друга двотомна книга історика про правителів та народи Південної Європи ранньомодерної доби, видана 1827 р., спиралася на міцний архівний підмурок 48-ми томів копій венетійських *relazioni* берлінської Королівської бібліотеки. За два роки світ побачило його дослідження щодо сербського повстання 1804—1813 рр., у заголовку якого також фігурувало відсилання до джерел, наданих істориком повстанцями-емігрантами у Відні [26].

Більш значущою виглядає інша думка Ескілдсена. Той декларує, що найбільшою заслугою Ранке варто вважати усталення в XIX ст. ролі архівів як справжньої робітні історичної науки. Для тогочасних фізиків та хіміків таким місцем стали технічні лабораторії, де народжувалися найважливіші відкриття з точних наук. Для археологів, антропологів, істориків дописемної доби місцями здійснення наукової творчості виступили музеї з їхніми зібраннями речових артефактів минулого. Зaslугою Ранке стало піднесення значення архівів як таких самих місць наукових відкриттів. Щоправда, нідерландський учений справедливо зауважив тодішні проблеми з організацією фізичного доступу:

Архіви, в яких працював Ранке, не одразу нагадували музеї та лабораторії, які привертали найбільшу увагу в історії науки. Ранке місяцями мандрував, щоб відвідати архіви. Він покладався на допомогу архівістів і особливо на прихильність бюрократів і випадкових власників документів [10, Р. 430].

Тогочасні проблеми доступу до джерел, які визначалися волею суверена або вищої державної влади, власника фамільного зібрання, серйозно ускладнювали архівні пошуки Ранке. Певний час він був «чужим» в архівах і бібліотеках Австрії, Італії, Франції. Навіть у Берліні повний доступ до венетійських *relazioni* для нього відкрився тільки після публікації книги про володарів і народи Півдня Європи. З оголошенням 1841 р. «офіційним історіографом Пруссії» берлінський професор отримав право ексклюзивного доступу до всіх державних архівів. Поступово всесвітня слава історика відчинила перед ним також двері джерельних скарбниць інших країн [18].

Творчою працею Ранке з пошуку джерел було подолано упередження деяких істориків попереднього XVIII ст. щодо архівів. Тоді навіть висловлювалися думки, що архівні джерела не допомагали, а, скоріше, заважали в написанні історичних наративів. Адже, на переконання таких науковців, архіви містили лише розрізнені й локальні відомості, що не мали великого значення для створення картини всесвітнього історичного процесу. Натомість дослідження архівних джерел вимагали копіткої та виснажливої праці. Це відволікало істориків від їхнього головного завдання. Справжня історія народжувалася за кафедрою викладача, за письмовим столом дослідника, але не в архівній пилюці, — стверджували вони.

Об'єктивна фрагментованість архівних джерел, з одного боку, та необхідність створення гранднاراتиву, з іншого, дійсно є однією з найсуттєвіших проблем в історичній науці. Тому потрібним став геній Ранке, який

сумлінно працював над її розв'язанням упродовж усього життя. Фактично він своїми архівними дослідженнями, що виливались у праці з історії народів, держав, регіонів, формував своєрідні наративні пазли. Саме з них складались уявлення про хід історичного процесу. В одному з листів Ранке писав про пошуки у множинності фрагментованих архівних джерел ключів до розуміння промислу Божого в історії:

Я вже дещо знайшов тут. ...Я сподіваюся, що зміг це відтворити досить добре і в повному обсязі. Навіть якщо я вважаю себе приреченим писати лише фрагменти [22, S. 53].

Найперша його праця мала назву *Історії романських і германських народів*. Тому переклад *Історія романських і германських народів*, який доволі часто зустрічається, є абсолютно некоректним, адже там містилася картина конкретних історичних процесів у різних державах Європи. Йшлося про романські нації Франції, Італії й Іспанії, германські — Німеччини, Англії та Скандинавії з демонстрацією спільності їхньої історичної долі від Каролінгської доби. Потім він написав дослідження про окремі країни, насамперед Німеччину, регіони, історичних діячів. І лише наприкінці життя історик почав працювати над зведеною історією європейської цивілізації. Але назвав її не загальною, а *Weltgeschichte*, тобто історією світу. Тому також можна зауважити суттєву помилку, якої припустились англійські перекладачі цього монументального твору, — *Universal History* замість *World History*.

Як справедливо стверджує сучасний дослідник творчості німецького історика Шіх Чієн Су:

Архівний досвід Ранке надав йому впевненості в тому, що, хоча він спирається на фрагменти, можливим є віртуально реконструювати історію в усій повноті, фрагментарні залишки стають суттєвою складовою тотальності минулого. Тому історична «всезагальність» може демонструвати себе лише через інтерпретацію істориком документальних фрагментів [38, P. 52].

Щоб подолати погляди попередників на архіви, знадобилися методологічні відкриття вченого, а ще більше — особистий приклад. Багатомісячні архівні подорожі Ранке, важка праця в архівах принесли знахідки нових джерел, стали підмурком його історичних праць. Саме «героїчне дослідження архівів» (за лордом Актоном) надало йому беззастережного авторитету.

Величезний обсяг роботи в архівах не лякав історика. Дослідники його творчості відзначають суголосно, що, навпаки, Ранке володів надзвичайними здібностями щодо кількісного та якісного опрацювання джерел:

Його здатність відсіювати суттєве від неважливого і в такий спосіб плавно та позірно без зусиль пробиратися крізь гори документального матеріалу викликала заздрість його учнів і часом породжувала звинувачення в поверховості з боку його суперників. Справді, як дослідник нових скарбів Ранке не мав часу на копітку дослідження деталей. Значна частина роботи історика носить нудний, механічний характер. Особливо це було в епоху,

коли історичні матеріали ще не було опрацьовано й опубліковано в легко-доступних виданнях. І навіть якщо ми сприймаємо як належне наполегливість у просіюванні, відбиранні та копіюванні, це вимагало надзвичайної рішучості, щоб зберегти прямий і незалежний курс дослідження у цьому морі міріадів документів. У всіх листах про італійські подорожі Ранке, які ми маємо, не було жодного слова про нудьгу чи втому. Ранке сповнював свої листи задоволенням і гордістю за те, що він першим побачив те, що так довго приховувалося або яким нехтували. Він ніколи не пересичувався своїм матеріалом. Навпаки — чим більшими були полиці, тим більшим ставав його апетит до їхнього вмісту [3, Р. 58; 16; 8; 11, S. 133—163].

Наполегливість у пошуку, опрацюванні та оприлюдненні архівних джерел мала надзвичайний ефект. Праці берлінського професора здобули визнання в Німеччині, Австрії, Франції, Великій Британії та США. Завдяки цьому Ранке довів роль і місце джерел у створенні історичних наративів. Ескілдсен підсумовував, що:

Впродовж 1830-х років Ранке перевернув взаємини між архівом та письмовим столом догори дригом. Він переконав читачів, колег і студентів не тільки в тому, що архівна робота має власну незалежну мету, але й у тому, що справжня історія може бути написана лише зсередини архіву [10, Р. 433].

Водночас дослідники наукової спадщини берлінського професора відзначають, що він бачив певну відстань, яка утворюється між джерелами та їхнім дослідником. Така відстань була і є непереборною. Але її існування мало свій позитивний сенс:

Архіви створювали фізичну та інтелектуальну дистанцію між істориками та суб'єктами їх дослідження, яка забезпечувала об'єктивний підхід до історичного минулого. Ранке дійшов висновку, що ця відстань «надавала перевагу над описанням того, що було перед [істориками] в минулому», тому що це дозволило науковцям критично досліджувати архівні джерела, створені їхніми сучасниками, неупереджено осмислювати минулі події і таким чином виправляти помилки, допущені істориками-попередниками [38, Р. 163].

Ставлення Ранке до архівних джерел варто визнати особливим та особистісним. Це розкривається в кореспонденції історика, його листах до колег, друзів, родичів і знайомих. Там учений демонстрував свій захват від власного відкриття світу джерел. Тому поряд з його працями саме листи, попри їхню приватність, виступають ще одним переконливим свідченням застосування Ранке власної методології опрацювання архівних документів.

Почати слід із загального захопленого ставлення до архівів як місця покладів джерельних скарбів, справжньої лабораторії вченого. Наприкінці свого першого архівного турне Європою (1828—1831) він написав брату під враженням від більш ніж дворічної роботи з пошуку джерел в іноземних архівах: ...до цього було моє покликання; Для цього я тут і для цього народжений, тут мої страждання та насолода, тут моє життя та моя доля [22, S. 203].

Попри очевидний відбиток романтичної риторики, в цих рядках чітко віддзеркалена позиція вченого, який дійсно знайшов своє покликання. Ранке відкрив для себе ту точку опертя, завдяки якій зміг перевернути самий процес створення історичного наративу.

З іншого боку, берлінський професор знав, оцінював і навіть розкривав усі труднощі дослідження архівних джерел. Така праця потребувала значної самовідданості. У листі з Риму до свого покровителя та наставника Бартольда Нібура, який, очевидно, просив розвідати, чи є у венеційських архівах відомості з візантійської історії, Ранке писав, що такі джерела наявні, *але для їх вивчення потрібні час, талант і старанність* [41, S. 263]. У передмові до *Німецької історії в період Реформації* вчений зазначав:

Нехай ніхто не жаліє людину, яка присвячує себе дослідженням, які, очевидно, є такими сухими, і нехтує заради них насолодами багатьох радісних днів. Це правда, що супутниками його самотніх годин стають мертві папери, але це залишки життя минулих віків, які поступово набувають форму та сенс для ока, зайнятого вивченням їх. Для мене вони мали особливий інтерес [23, P. 70].

Історик порівнював дослідження архівних джерел з видобуванням дорогоцінних металів. Андреас Болдт зазначав:

Джерельні пошуки він описував у старомодному стилі як «видобуток скарбів» з метою «їхнього належного використання». У 1830-х він занотував свої погляди на рукописи віденської бібліотеки: «Я порівнюю бібліотеку з копальнею; її потрібно розробити, витягти звідти руду й отримати в результаті щире золото» [3, P. 60—61].

З часом такі порівняння поглиблювалися. У 1850-х роках в описанні одного з бельгійських архівів фігурував уже образ копальні з *несортованою масою паперів*, в якій він *самотужки прокладав тунель*, і видобув звідти масу *невідомого сирого матеріалу* [31, S. 357].

Ранке ставився до джерел як до живих свідків, майже реальних людей, що промовляли до нього своїми голосами з глибин архівних сховищ. Андреас Болдт у своїй біографії берлінського професора разом з тим підкреслив: *Що йому сподобалося в читанні, так це голоси з джерел, які починали накладатися на його власний голос...* [3, P. 33]. Згодом у його працях джерела заговорили вже голосом самого Ранке.

Серед причин захоплення історією студента, потім гімназійного вчителя класичних мов називають читання творів шотландського письменника-романтика Вальтера Скотта. Проте дуже скоро молодий дослідник виявив невідповідність портретів історичних діячів на сторінках романів останнього реаліям середньовіччя та модерної доби. Як писав сам Ранке:

Порівнюючи, я переконався, що історичні джерела привабливіші й у всякому разі цікавіші за романтичні вигадки. Я взагалі відвернувся від цього і вирішив, що у своїх працях я унікатиму будь-якої фабрикації та вигадки, суворо дотримуватимусь фактів [Цит. за: 39, P. 170].

Відзначено, що в нього навіть були свої улюбленці серед архівних джерел — ті, яким він довіряв якнайбільше, до голосу яких дослухався, активно використовував їх у різних працях. Загально визнано, що такими найнадійнішими універсальними свідченнями для німецької, французької, англійської, італійської, іспанської історії він уважав венеційські *relazioni* — звіти дипломатів адриатичної республіки XVI—XVIII ст. У сучасній історіографії за ними навіть закріпилася назва «улюблене джерело Ранке» [2].

Тут доцільно наголосити, що дослідженням згаданих звітів історик займався практично впродовж усього життя. Їхня кількість у власному архіві вченого зростає до 400 томів. Історик копіював їх по різних архівах, а за можливості купував оригінали. Перший том було придбано 1826 р. в антикварній лавці у Ляйпцизі, про що свідчить власноручна маргіналія на титульній сторінці («*Aus der bibliotheca Foschiana erkaufft. FLR Februar 1826*»). Хоча його колега з Берлінського університету Отфрід Карл Мюллер уже знав про берлінське зібрання *relazioni*, навіть переглянув перший том, саме Ранке зробив їх відомими [3, Р. 44].

Багато вчених відзначали притаманну берлінському професору емоційність, майже чуттєвість у ставленні до джерел. Ця проблема навіть опинилася в центрі уваги американської історикині Бонні Сміт. Вона розглянула загальну ситуацію та дійшла висновку, що таке сприйняття джерел науковцями-чоловіками могло бути пов'язаним із практично повною відсутністю жінок серед академічних істориків у Європі XIX ст. [37].

Отже, найперше, джерела для Ранке асоціювалися з жіночістю, а їхнє дослідження — з романтичним побаченням, коханням та народженням дитини, якою ставав науковий твір. Наведемо з цього приводу характерну цитату з листа історика з Відня до свого колеги від жовтня 1827 р.:

Напевно, ви чули про папери та колекції венеційського дожа Маріо Фоскаріні. У цих паперах міститься багато найважливіших речей. Окрім чотирнадцяти тек, є більше сотні томів, які я ще маю переглянути. Тут [у віденській Hofbibliothek. — Г. П.] я маю чудовий і любовний тет-а-тет з об'єктом мого кохання, прекрасною італійкою [eine schöne Italienerin], і я сподіваюся, що нам пощастить народити романо-германського вундеркінда [Цит. за: 18, Р. 109].

Дещо пізніше в листі до Нібура про дослідження у венеційських архівах згадувалася «гречанка» («*Sie ist natürlich griechisch*») [41, S. 263]. Можливо, тут ішлося про конкретну переписувачку текстів, але, швидше за все, це так само метафоричний образ джерел.

У листі до своєї покровительки Беттіни фон Арнім Ранке унікав подібних сексуальних алегорій. Але жартівливо порівнював ще не знані архівні джерела із зачарованими принцесами, яких він має випустити на волю:

Ви не можете повірити, яка маса рукописів, що містять питання, здебільшого погано досліджені, ще чекає на мене. Тільки уявіть собі, як їх

багато, і всі, мабуть, прекрасні принцеси, усі зачаровані та мають бути звільненими [Цит. за: 18, Р. 112].

Така метафорична мова підкреслювала характерне ставлення німецького історика до джерел, уже виявлених або тих, які ще потрібно було відшукати. Це варто розцінювати як пієтет дослідника перед ними. Саме таке сприйняття архівних джерел спонукало науковця зробити їх обов'язковим вихідним пунктом наукових пошуків, наріжним каменем усіх своїх праць.

По-друге, самого себе як дослідника архівних джерел Ранке вважав *Колумбом венеційської історії*, або ж якщо не Колумбом, то принаймні *якимось Куком на такому собі чудовому, невідомому острові світової історії* [22, S. 126]. Варто погодитися з такою думкою сучасного німецького дослідника:

...він уявляв себе людиною, яка перетинає межу, що розділяла усталений порядок [сьогодення. — Г. П.] та невідомість минулого. Здійснюючи розкопки в бібліотеках та архівах Австрійської імперії, Ранке уявляв себе дослідником terra incognita. Будучи першим їхнім дослідником, він пишався тим, що торкався та користувався рукописами, які «ніким [не] використовувалися» раніше, і тим міг закріпити своє право першості [18, Р. 121—122].

Отже, джерела для Ранке — це скарби невідомих земель, архіви ж — справжня *Terra incognita*, незнана земля, де здійснюються наукові відкриття. Тоді історик стає першовідкривачем, мандрівником, дослідником джерельних скарбів, не знаних до нього. Німецький учений особистим прикладом втілював у життя цей принцип. Навіть географія його архівних мандрів, що охопила майже всю Німеччину, практично всі столиці та великі міста Західної Європи, свідчить на користь такої думки. Саме цей запал першопрохідника-відкривача визначив його роль і місце в науці, дозволив йому вважатися «*батьком наукової історії*» в XIX ст.

З іншого боку, маємо певні свідчення надмірного захоплення архівними джерелами, навіть деякої необ'єктивності в їхньому оцінюванні. Відомий дослідник історичної думки Антоні Графтон зауважував, що Ранке сприймав досліджувані ним звіти венеційських послів

як прозори вікна на минулі держави та події, ніж як їхні барвисті реконструкції, автори яких писали в жорстких обумовлених рамках, не чули й не бачили всього, про що вони розповідали, і часто бажали переконати свою аудиторію у власній теорії, а не просто розповідати, що сталося [7, Р. 59—60].

Фактично йдеться про те, що «*улюблені джерела Ранке*», щодо яких майже не застосовувалися його суворий джерельний критицизм, прискіпливий аналіз, з'ясування обставин створення тощо, ставали винятком.

Науковця засадничо цікавила політична історія правителів і народів, а не історія людини, суспільства, економіки, культури. До того ж, свої посилення вчений робив не завжди охайно, іноді — й неповно. У його підготовчих рукописах зустрічаються посилення без сторінок, з пропусками в назвах, іменах тощо. Це, вочевидь, було пов'язано з його науковим

стилем: написати повністю всю працю, а на завершальному етапі уточнювати примітки та посилання. Більше того, Графтон указував, що, за підсумками перевірки історика Реформації А. Дж. Діккенса, у праці німецького вченого з історії Англії було виявлено трохи більше десяти відсотків посилань на неопубліковані архівні джерела. Інші зроблено на джерела, які вже було оприлюднено німецькими вченими впродовж XVI — початку XIX ст. [7, Р. 64—65, 22—229].

Від себе підкреслюю, що наявність «улюблених джерел» мимоволі змушувала історика вдвлятися в минулі події в Європі та Середземномор'ї крізь окуляри венеційських дипломатів. Попри всю їхню високу обізнаність і професіоналізм, цілком очевидно, що їм ставало відомим далеко не все. Абсолютно природно посланці Венеції звертали увагу насамперед на події, цікаві для Республіки св. Марка. Те, що не становило для них практичного інтересу, як правило, ігнорувалося. Це, знову таки, заважало отримати повноцінну картину минулого. Таку упередженість у доборі джерел, їхній верифікації слід уважати слабким місцем джерелознавчої практики німецького історика.

Більше того, деякі дослідники розвитку історичної думки намагаються звинуватити німецького «*батька наукової історії*» в маніпулюванні джерелами. Тобто замість того, щоб конструювати наратив на всьому комплексі джерельних свідчень, історик відбирав лише те, що підтверджувало його задалегідь сформульовану думку про те, що сталося [6, Р. 426]. Йдеться також про те, що берлінський професор став «*адвокатом прусського лідерства*» в Німеччині [17, Р. 179], працював на виконання «*великопрусського замовлення*»:

За широкої підтримки з боку прусської влади Ранке був здатним використати критику документів та естетичну презентацію для розкриття національного минулого Німеччини та висловив його телеологічну інтерпретацію [38, Р. 72].

Подібні закиди, попри те, що мають під собою певний ґрунт, не здатні підірвати довіру до наукової сумлінності німецького історика. Ірландський історик Андреас Болдт справедливо зауважив з цього приводу:

Задля того, щоб визначити, чи був Ранке «об'єктивним», потрібно перечитати всі книги з приватної книгозбірні Ранке, а також усі використані ним джерела. Це займе все життя, а результат однаково не стане об'єктивним [3, Р. 2].

Ніхто не може спростувати вирішальної ролі Ранке у здійсненні справжньої «*архівної революції*» в історіософії, піднесенні значення джерельних досліджень для розвитку історичного знання, зокрема ранньомодерної та модерної епох. Зрештою, за ним справедливо закріпився імідж «*скрупульозного трудівника*» на архівній ниві [5, Р. 10]. Більше того, британський історик лорд Актон, який зустрівся з Ранке на початку 1880-х років, уважав

його своїм учителем, називав берлінського професора «справжнім організатором героїчного дослідження джерел» [1, Р. 8]. Під «героїзмом» розумілись як надзвичайні особисті зусилля історика з вивчення багатьох німецьких та закордонних архівів, так і заслуги вченого у піднесенні ролі архівних пошуків як неодмінного стандарту історичної праці.

Упродовж свого довгого творчого життя історик зібрав понад 50 тис. копій та оригіналів архівних джерел, які нині зберігаються в Берлінській державній бібліотеці (ФРН) та бібліотеці Сіракузького університету (США) [4, Р. 8]. З опрацювання саме цих джерел зросли всі його дослідження.

Другим незаперечним здобутком історика слід уважати його наукову максиму із запровадження критики джерел (*Quellenkritik*). Усі виявлені архівні свідчення мають пройти крізь горнило наукової критики. Як справедливо підкреслив Ескільдсен, на переконання Ранке, *Завдання історика, який реконструює події минулого, співпадають із завданнями філолога, який реконструює давні тексти* [9, Р. 258].

Філологічна освіта, здобута Ранке в юнацькі роки, добре прислужилася йому в архівних відкриттях. Він вільно володів не лише латиною та давньогрецькою мовою — практично всі європейські мови були йому знайомі. Він без зайвих зусиль читав давні документи з французьких, італійських, англійських архівів. Тут можна побачити ще одну особливість джерелознавчого аналізу Ранке — орієнтацію на оригінальний текст документа. Його сучасний біограф зауважує переконання вченого з цього приводу: *...тільки оригінальний текст здатен надати правильний контекст, а переклад може зруйнувати його та фальсифікувати історію* [3, Р. 40]. Навички мовної критики тексту дуже прислужилися в науковій критиці джерел.

Власне, його підходи в цій царині не можна вважати на той час чимось принципово новим. Дослідники античності (а сам Ранке розпочав свій науковий шлях із захисту 1817 р. дисертації про давньогрецького політика й історика Фукідіда) вже давно практикувалися в таких вправах. Вони займалися науковою критикою джерел та творів попередників, складною реконструкцією первісних текстів, видобуванням фрагментів з творів класиків, що не збереглися, з праць епігонів тощо. Молодий Ранке був у захваті від книги Бартольда-Георга Нібура *Римська історія (Romische Geschichte)*, де вже було запроваджено створення історичного наративу через критичне дослідження джерел, з'ясування їхньої автентичності, текстологічний та порівняльний аналіз тощо [3, Р. 24].

За справедливим спостереженням Леонарда Крігера, власна методологія Ранке мала багато попередників: від Фукідіда за античності, гуманістів XV ст., Жана Мобільйона та мавристів XVII ст., Гаманна і Гердера XVIII ст., Фрідріха Августа Вольфа й Августа Бюха на межі століть, до того самого Нібура на початку XIX ст. [15, Р. 3]. Цей факт підкреслювали також інші дослідники [12, Р. 65; 40, Р. 69].

Разом з тим, варто наполягати на іншій заслuzі Ранке: *він першим поширив такі технології на модерні історичні документи* [5, Р. 10]. Але головним, беззастережним досягненням німецького історика слід вважати те, що він показав і власним прикладом довів, де потрібно шукати джерела для дослідження недавнього минулого — в архівах. Ранке став першим «*мандрівним істориком*», який відвідав задля наукових пошуків таку велику кількість країн та архівів. Що ж до істориків античності, то вони не мали у своєму розпорядженні подібного місця концентрації писемних джерел, такої творчої лабораторії.

Методика критичного аналізу джерел, як і ставлення історика до різноманітних їх видів, не стали предметом спеціального авторського викладу. Тому існують різні погляди на здобуток Ранке в цій царині. Наприклад, автор останньої англomовної біографії історика Андреас Болдт уже в передмові окреслив десять основних досягнень «*батька наукової історії*». Під номером чотири названо «*Встановлення ієрархії джерел*» з таким поясненням:

Ранке встановив ієрархію джерел. Коротко, не всі вони мають однако-ву вагу. Перше правило сортування джерел на більш і менш значущі полягає в тому, що ті, які найближчі за часом, важать більше і викликають більше довіри. Це означає, найперше, що джерела, сучасні подіям, які в них описуються (первинні джерела), мають більшу вагу, ніж створені пізніше (вторинні джерела). По-друге, це означає, що джерела, писані діючими авторами або безпосередніми свідками подій, мають перевагу над створеними коментаторами чи небезпосередніми спостерігачами, навіть якщо вони з'явилися під час подій. Таке робить датування джерел справою життєвого значення. Ранке також виступав за особливий спосіб читання та аналізу джерел. Це базувалося на роботі ерудитів, спираючись на попередній досвід таких авторів, як Боден, але провадилося більш систематично. Разом з використанням методів філології для аналізу внутрішнього значення текстів і їх датування, історик доводилося поставити серію тестів або запитань до свідчень тексту. Це включало мету або ціль, для якої він був створений, цільову аудиторію, контекст, в якому він був створений, і, перш за все, характер, цілі, інтереси та схильності автора [3, Р. 4—5].

Очевидно, що тут наявна значна частка перебільшення та модернізації, зокрема в термінології. У працях самого німецького історика важко знайти такі визначення джерел, як «*первинні*» або «*вторинні*». Більше того, праці попередників він з певною мірою скептицизму відносив до джерел, ані словом не наголошуючи на їхній вторинності. Характерно, що сам термін «*джерела*» фігурував уже на першій сторінці, в першому абзаці передмови до критичного огляду історіографії 1824 р. як найголовніше з трьох завдань дослідження: «*...перше — показати способи, якими добиралися джерела [Quellen], використані у книзі про романські та германські історії...*» [36, S. 2]. В інших працях берлінський професор користувався також терміном «*Fönnte*» французького походження.

Варто підкреслити позитивний сенс критики джерел, запровадженої берлінським професором. Леонард Крігер спеціально наголошував, що:

...поєднання дослідження першоджерел і критичного підходу до них служило не тільки звичайній негативній меті забезпечення автентичності документів, але новому, позитивному методу реконструкції життя не такого давнього минулого. Ранке шукав у документах не лише правдивість, але й життєвість [15, Р. 3].

Темі інструментарію джерелознавчої критики німецького історика приділив велику увагу Каспер Ескілдсен. Обидві цитовані статті цього автора торкаються згаданих проблем. Уже в першій книзі німецького науковця можна виокремити певні стадії наукової критики праць попередніх істориків. Нідерландський дослідник указує, що, аналізуючи їхній доробок, молодий учений дивився на те, чи користувалися вони свідченнями з *«перших рук»* або знайшли нову джерельну інформацію. Наступне завдання — встановлення достовірності використаних ними свідчень. Задля цього Ранке застосовував порівняння інформації власне текстів, запозичень із творів інших істориків тощо. Так, щодо праці дуже авторитетного флорентійського історика та державного діяча Франческо Гвічардіні, який писав про події в Італії кінця XV — першої половини XVI ст., свідком яких він був, німецький учений дійшов висновку, що дослідження Гвічардіні *навряд чи може відповідати репутаційним вимогам документальності [Urkundlichkeit] або точного дослідження* [36, S. 15].

Саме в такому сенсі показовою стала згадана вище невелика праця Ранке про змову у Венеції 1618 р. Її детальний аналіз дозволяє Ескілдсену продемонструвати принципи опрацювання істориком архівних джерел, зокрема їхньої критики:

Ранке відкриває книгу «першими звітами», що містилися у хроніках, листах та друкованих памфлетах і з'явилися відразу після викриття змови. Він розкриває контекст цих творів — коли, де і ким їх було написано і прочитано — але не контекст самого заклоту. Він також (до пори) ще не звертається до документів, які були відомі тільки венеційській владі [10, Р. 435].

Надалі Ранке проаналізував існуючу історіографію, показавши наявність у ній двох діаметрально протилежних версій подій, і визнав обидві неправдивими.

Деякі з цих творів, застерігав він, навіть не можна назвати записаною історією. Щоб зробити цей висновок, Ранке не порівнював історіографію з тим, «як воно було насправді». Натомість він указав на розбіжності між текстами та неузгодженості в текстах. Він показав читачеві, як можна підходити до історичних наративів і джерел, перш ніж зрозуміти всю картину. Навіть більше, ніж його праця 1824 р. Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber, книга Ранке про Венецію продемонструвала його філологічну підготовку та зростаючий вплив філологічних методів на німецьку історіографію на початку дев'ятнадцятого століття [10, Р. 436].

Такий докладний аналіз творчого інструментарію німецького історика можна вважати повним викладом наукових засад критики джерел, застосованих ним. Отже, маємо демонстрацію жорсткого відбору джерел за рівнем їхньої вірогідності, наближенням до подій (але не всі сучасні джерела було визнано достовірними). Далі — детальний розгляд історичних наративів задля з'ясування їхньої правдивості й невизнання такою жодною з протилежних версій подій. Нарешті — текстуальний аналіз наявних архівних джерел із застосуванням внутрішньої змістової критики, філологічних підходів до тексту та контексту джерел.

На завершення цього нариску про спадщину Ранке-джерелознавця можна ще раз акцентувати увагу на місці пошуку джерел, їхньому опрацюванні в загальній історіософії німецького науковця. Це доволі складно, адже історики історичної науки та історичної думки справедливо підкреслювали специфіку праць Ранке, його настанов учням:

Він зрідка теоретизував; його підхід був винятково прагматичним. Принцип, яким він напучував своїх учнів, був коротко таким: Дотримуйтеся правди у справі та заглиблюйтеся у джерела. Кожен документ, розповідав Ранке своїм студентам, містить у собі елемент суб'єктивності; зобов'язання історика — відділити суб'єктивне від об'єктивного, іншими словами, йти до самої суті. Студентам потрібно завжди пам'ятати три правила своєї роботи: критицизм, точність, занурення [39, Р. 170].

Виникає чергове закономірне питання: якщо німецький учений використовував інструментарій філологів та істориків античності з реконструкції стародавніх текстів задля історичних досліджень, чи не підійшов він до сприйняття самої історії як суцільного тексту. Така проблема порушувалася провідними герменевтиками Гансом Георгом Гадамером, Полем Ріквором уже у ХХ ст. Вона стала стрижнем нового наукового напрямку «історична герменевтика» [44]. Леопольд Ранке тут був скоріше практиком, аніж теоретиком, застосовував такий інструментарій суто утилітарно. У його працях не можна знайти теоретичних розмірковувань над згаданою проблемою.

Разом з тим, маємо підкреслити: Ранкеанське розуміння подвійної природи історії — як науки та мистецтва водночас — можна трактувати на користь джерелознавства. Вчений записав у рукопису 1830-х років:

Історія відрізняється від усіх інших наук тим, що вона також є мистецтвом. Історія — наука в сенсі збирання, знаходження, розуміння; це мистецтво, тому що воно відтворює та зображує те, що знайдено і впізнано. Інші науки задовольняються просто записом знайденого; історія вимагає вміння відтворювати [33, Р. 33].

Отже, наукою Ранке вважав першу частину історичних досліджень, яка пов'язана з пошуком і розумінням джерел. Наступний етап — створення історичних наративів на такій базі — розумівся ним уже як мистецтво.

Таку особливість підкреслюють багато дослідників його творчості. Так, зазначається, що ...*Ранке сприймав джерельну критику лише як перший крок у ширшому процесі історичної реконструкції та презентації* [14, Р. 34]. Проте важливо підкреслити, що такий перший крок окреслив цілу науку — джерелознавство. Саме на ній базувалися подальші кроки зі створення історичного дискурсу — за Ранке, справжнього мистецтва, другої складової загальної історичної науки.

Наукова новизна полягає в тому, що стаття є першим спеціальним дослідженням джерелознавчої складової наукового доробку вченого. Вперше сформульовано та винесено на обговорення проблему «Ранке-джерелознавець», оскільки всі попередні дослідники його творчості дивилися на нього винятково як на історика, що наполягав на необхідності дослідження писемних джерел в інтересах історичної науки. Йшлося про видобування сировини для історичних праць, але водночас тим закладалися підвалини для створення окремої науки.

Висновки. Леопольд Ранке першим активно закликав наукову спільноту перетворити архіви — скарбниці не вивчених першоджерел — на наукові лабораторії історичних досліджень. Своїм життям він надав героїчний приклад архівного першопрохідництва, об'їхавши протягом двадцяти років активної праці провідні архівосховища більшості європейських країн: Німеччини, Австрії, Великої Британії, Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Франції, де його цікавили насамперед джерела з політичної історії. Але найулюбленишими джерелами Ранке були венеційські дипломатичні документи XVI—XVIII ст., використані ним у великій кількості праць. Учений розробив інструментарій верифікації джерел шляхом їх зовнішньої та внутрішньої критики, а також схему їхньої класифікації. Тому маємо підстави вважати його не лише «батьком наукової історії», а й «батьком джерелознавства».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Acton, Lord (Dalberg J.E.E.). Lectures on Modern History. London : Macmillan & Co, 1906. 394 p.
2. Benzoni G. Ranke's Favorite Source: The Relazioni of the Venetian Ambassadors // Syracuse University Library Associates Courier, 1987. Vol. XXII, n. 1. P. 11—26.
3. Boldt A.D. Leopold von Ranke. A Biography. Routledge, London, New York, 2019. 379 p. <https://doi.org/10.4324/9781351042741>
4. Item. Ranke: objectivity and history // Rethinking History: The Journal of Theory and Practice. London, Routledge, 2014. Vol. 18, Iss. 4. P. 457—474. <https://doi.org/10.1080/13642529.2014.893658>
5. Clark E.A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Harvard univ. press: Cambridge, USA, 2004. 336 p. <https://doi.org/10.4159/9780674029583>
6. Daddow O.J. The ideology of apathy: Historians and postmodernism // Rethinking History. 2004. Vol. 8, Iss. 3. P. 417—437. <https://doi.org/10.1080/1364257042000247855>

7. Grafton A. Footnote. A Curious History. Harvard univ. press, Cambridge, MA, 1997. 256 p.
8. Escher F. Leopold Ranke // Berlinische Lebensbilder, Geisteswissenschaftler / Erbe M. (ed.). Berlin, 1989. Ss. 109—125.
9. Eskildsen K.R. Leopold von Ranke (1795—1886): Criticizing an Early Modern Historian // History of Humanities. Chicago, 2019. Vol. 4, №. 2. P. 257—262. <https://doi.org/10.1086/704812>
10. Item. Leopold Ranke's Archival turn: Location and Evidence in Modern Historiography // Modern Intellectual History. Austin, Cambridge un. Vol. 5, №. 3 (2008). P. 425—453. <https://doi.org/10.1017/S1479244308001753>
11. Hecht I. Leopold von Ranke: Und ich darf es nicht verschweigen. Berlin, 2003. 279 s.
12. Iggers G.G. The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present. Rev. ed. Middletown, Connecticut: Wesleyan Univ. Press, 1983. 388 p.
13. Iggers G.G., von Moltke K. Introduction // Ranke L. The Theory and Practice of History. Bobbs-Merrill Co. Indianapolis-New York, 1973. P. XV—LXXII.
14. Kinzel K. Method and meaning. Ranke and Droysen on Historian's Disciplinary Ethos // History and Theory. Wesleyan Univ. Middletown, V. 59, № 1 (March 2020). P. 22—41. <https://doi.org/10.1111/hith.12144>
15. Krieger L. Ranke. The Meaning of History. Chicago: Univ. Press, 1977. 402 p.
16. Laue von T.H. Leopold von Ranke, the formative Years. Princeton, 1950. 230 p.
17. Liebersohn H. German Historical Writing from Ranke to Weber: The Primacy of Politics // A Companion to Western Historical Thought. L. Kramer, S. Maza (ed.). Oxford: Blackwell Publishers, 2002. P. 166—184. <https://doi.org/10.1002/9780470998748.ch9>
18. Müller Ph. Ranke in the Lobby of the Archive: Metaphors and Conditions of Historical Research // Unsetting History: Archiving and Narrating in Historiography / Jobs S., Lüdtke A. (ed.). Campus Verlag: Frankfurt, 2010. P. 113—121.
19. Novick P. That Noble Dream: the "Objectivity Question" and the American Historical Profession. Cambridge, 1988. 660 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816345>
20. Ranke L. Aus Werk und Nachlass. B. 4: Vorlesungseinleitungen. V. Dotterweich und W.P. Fuchs (ed.). Munich & Wien: R. Oldenburg, 1975. 472 s.
21. Item. Civil Wars and Monarchy in France in the Sixteenth and Seventeenth Century: A History of France Principally During That Period, trans. M.A. Garvey. V. I. London: R. Bentley, 1852. 370 p.
22. Item. Das Briefwerk. W.P. Fuchs (ed.). Leipzig; Frankfurt am Main: Hoffman & Campe, 1949. LVI, 642 s.
23. Item. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Berlin: Duncker & Humblot. Band 1, 1839. 484 s.
24. Item. Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert. 2-e Auflage. Leipzig: Dunder & Gumblot, 1857. 494 s.
25. Item. Die römischen Päpste ihre Kirche und ihr Staat im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. B. 1. Berlin: Dunder & Gumblot, 1834. 516 s.
26. Item. Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mitteilungen. Hamburg: Friedrich Perthes, 1829. 260 s.
27. Item. Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. 2-e Auflage, Leipzig, 1885. 180 s.
28. Item. History of England, Principally in the Seventeenth Century, trans. C. W. Boase, G. W. Kitchin. Oxford: Clarendon Press, 1875, Vol. I. 594 p.

29. Item. History of the Popes, their Church and State, and Especially of Their Conflicts with Protestantism in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, trans. E. Fowler. Rev. ed. V. 1. New York, P. F. Collier & son, 1926. 362 p.
30. Item. Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. Vornehmlich aus ungedruckten Gesandtschafts-Berichten. Hamburg, B. 1. 1827. 454 s.
31. Item. Neue Briefe. B. Hoeft, H. Herzfeld (ed.). Leipzig; Frankfurt am Main, 1949. XXXII, 778 s.
32. Item. The Secret of World History. Selected Writings on the Art and Science of History. R. Wines (ed. and transl.). New York: Fordham Univ. Press, 1981. 280 p.
33. Item. The Theory and Practice of History. G. G. Iggers, K. von Moltke (ed.). Transl. by W. A. Iggers, K. von Moltke. Bobbs-Merrill Co. Indianapolis-New York, 1973. 522 p.
34. Item. Universal History. V. 1: The Oldest Historical Group of Nations and the Greeks. C. W. Prothero (ed.). New York: Charles Scribner's Sons, 1884. 504 p.
35. Item. Über die Verschwörung gegen Venedig, im Jahre 1618. Mit Urkunden aus dem Venezianischen Archive. Berlin: Duncker & Humblot, 1831. 204 s.
36. Item. Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber. 3-te Auflage. Leipzig: Dunder & Gumboldt, 1884. 202 s.
37. Smith B.G. The Gender of History. Men, women, and historical practice. Cambridge, MA, Harvard un. press, 1998. 306 p.
38. Su Shih-Chieh (Jay). Modern Nationalism and making of a professional historian: the life and work of Leopold von Ranke. Providence, 2012. 220 p.
39. Thompson J.W. A history of historical writing. V. 2. New York: Macmillan Comp., 1942. 676 p.
40. Tucker A. Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography. New York: Cambridge univ. press, 2004. 292 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498381>
41. Vischer E. Niebuhr und Ranke // Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Zurich, Band 39 (1989), H. 3. S. 243—265.
42. Wimmer M. Rankes Quellen // Historicum. Zeitschrift für Geschichte/ Wien, N. F. 2015. I—II. S. 46—63.
43. White H. Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London: Johns Hopkins Univ. Press, 1973. 450 p.
44. Папакін Г. Історична герменевтика як наука: «Сувора думка метрів» (Г.-Г. Гадамер та П. Рікьор) // Життя в науці. Студії на пошану Любові Дубровіної / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; відпов. ред. О. Онищенко; упоряд. О. Бояк, Г. Боряк, Н. Зубкова, Г. Папакін, О. Степченко, Н. Шип. Київ : НБУВ, 2020. С. 217—244.
45. Стельмах С.П. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX — початок XX ст.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2005. 377 с.
46. Його ж. Ранке Леопольд // Енциклопедія історії України. Т. 9. С. 134—135.
47. Темірова Н.Р. Історія історичного знання: від зародження до статусу науки : навч. посібник. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2019. 132 с.

Отримано 11 грудня 2023 року

REFERENCES

1. Acton, Lord (Dalberg J.E.E.). Lectures on Modern History. London: Macmillan & Co, 1906. 394 p.

2. Benzoni G. Ranke's Favorite Source: The Relazioni of the Venetian Ambassadors // Syracuse University Library Associates Courier, 1987. Vol. XXII, n. 1. P. 11—26.
3. Boldt A.D. Leopold von Ranke. A Biography. Routledge, London, New York, 2019. 379 p. <https://doi.org/10.4324/9781351042741>
4. Item. Ranke: objectivity and history. *Rethinking History: The Journal of Theory and Practice*. London, Routledge, 2014. Vol. 18, Iss. 4. P. 457—474. <https://doi.org/10.1080/13642529.2014.893658>
5. Clark E.A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Harvard univ. press: Cambridge, USA, 2004. 336 p. <https://doi.org/10.4159/9780674029583>
6. Daddow O.J. The ideology of apathy: Historians and postmodernism. *Rethinking History*. 2004. Vol. 8, Iss. 3. P. 417—437. <https://doi.org/10.1080/1364257042000247855>
7. Grafton A. Footnote. A Curious History. Harvard univ. press, Cambridge, MA, 1997. 256 p.
8. Escher F. Leopold Ranke // *Berlinische Lebensbilder, Geisteswissenschaftler / Erbe M.* (ed.). Berlin, 1989. Ss. 109—125.
9. Eskildsen K.R. Leopold von Ranke (1795—1886): Criticizing an Early Modern Historian. *History of Humanities*. Chicago, 2019. Vol. 4, No. 2. P. 257—262. <https://doi.org/10.1086/704812>
10. **Item. Leopold Ranke's Archival turn: Location and Evidence in Modern Historiography.** *Modern Intellectual History*. Austin, Cambridge un. Vol. 5, No. 3 (2008). P. 425—453. <https://doi.org/10.1017/S1479244308001753>
11. Hecht I. Leopold von Ranke: Und ich darf es nicht verschweigen. Berlin, 2003. 279 s.
12. Iggers G.G. The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present. Rev. ed. Middletown, Connecticut: Wesleyan Univ. Press, 1983. 388 p.
13. Iggers G.G., von Moltke K. Introduction // Ranke L. The Theory and Practice of History. Bobbs-Merrill Co. Indianapolis-New York, 1973. P. XV—LXXII.
14. Kinzel K. Method and meaning. Ranke and Droysen on Historian's Disciplinary Ethos. *History and Theory*. Wesleyan Univ. Middletown, V. 59, No. 1 (March 2020). P. 22—41. <https://doi.org/10.1111/hith.12144>
15. Krieger L. Ranke. The Meaning of History. Chicago: Univ. Press, 1977. 402 p.
16. Laue von T.H. Leopold von Ranke, the formative Years. Princeton, 1950. 230 p.
17. **Liebersohn H. German Historical Writing from Ranke to Weber: The Primacy of Politics // A Companion to Western Historical Thought.** L. Kramer, S. Maza (ed.). Oxford: Blackwell Publishers, 2002. P. 166—184. <https://doi.org/10.1002/9780470998748.ch9>
18. Müller Ph. Ranke in the Lobby of the Archive: Metaphors and Conditions of Historical Research // *Unsetting History: Archiving and Narrating in Historiography / Jobs S., Lüdtre A.* (ed.). Campus Verlag: Frankfurt, 2010. P. 113—121.
19. Novick P. That Noble Dream: the "Objectivity Question" and the American Historical Profession. Cambridge, 1988. 660 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816345>
20. Ranke L. Aus Werk und Nachlass. B. 4: Vorlesungseinleitungen. V. Dotterweich und W. P. Fuchs (ed.). Munich & Wien: R. Oldenburg, 1975. 472 s.
21. Item. Civil Wars and Monarchy in France in the Sixteenth and Seventeenth Century: A History of France Principally During That Period, trans. M.A. Garvey. V. I. London: R. Bentley, 1852. 370 p.
22. Item. Das Briefwerk. W.P. Fuchs (ed.). Leipzig; Frankfurt am Main: Hoffman & Campe, 1949. LVI, 642 s.
23. Item. Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. Berlin: Duncker & Humblot. Band 1, 1839. 484 s.

24. **Item. Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert.** 2-e Auflage. Leipzig: Dunder & Gumboldt, 1857. 494 s.
25. Item. Die römischen Päpste ihre Kirche und ihr Staat im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert. B. 1. Berlin: Dunder & Gumboldt, 1834. 516 s.
26. Item. Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mitteilungen. Hamburg: Friedrich Perthes, 1829. 260 s.
27. Item. Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. 2-e Auflage, Leipzig, 1885. 180 s.
28. Item. History of England, Principally in the Seventeenth Century, trans. C.W. Boase, G.W. Kitchin. Oxford: Clarendon Press, 1875, Vol. I. 594 p.
29. Item. History of the Popes, their Church and State, and Especially of Their Conflicts with Protestantism in the Sixteenth and Seventeenth Centuries, trans. E. Fowler. Rev. ed. V. 1. New York, P. F. Collier & son, 1926. 362 p.
30. **Item. Fürsten und Völker von Süd-Europa im sechszehnten und siebzehnten Jahrhundert.** Vornehmlich aus ungedruckten Gesandtschafts-Berichten. Hamburg, B. 1. 1827. 454 s.
31. Item. Neue Briefe. B. Hoeft, H. Herzfeld (ed.). Leipzig; Frankfurt am Main, 1949. XXXII, 778 s.
32. Item. The Secret of World History. Selected Writings on the Art and Science of History. R. Wines (ed. and transl.). New York: Fordham Univ. Press, 1981. 280 p.
33. Item. The Theory and Practice of History. G.G. Iggers, K. von Moltke (ed.). Transl. by W.A. Iggers, K. von Moltke. Bobbs-Merrill Co. Indianapolis-New York, 1973. 522 p.
34. Item. Universal History. V. 1: The Oldest Historical Group of Nations and the Greeks. C.W. Prothero (ed.). New York: Charles Scribner's Sons, 1884. 504 p.
35. Item. Über die Verschwörung gegen Venedig, im Jahre 1618. Mit Urkunden aus dem Venezianischen Archive. Berlin: Duncker & Humblot, 1831. 204 s.
36. Item. Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber. 3-te Auflage. Leipzig: Dunder & Gumboldt, 1884. 202 s.
37. Smith B.G. The Gender of History. Men, women, and historical practice. Cambridge, MA, Harvard un. press, 1998. 306 p.
38. Su Shih-Chieh (Jay). Modern Nationalism and making of a professional historian: the life and work of Leopold von Ranke. Providence, 2012. 220 p.
39. Thompson J.W. A history of historical writing. V. 2. New York: Macmillan Comp., 1942. 676 p.
40. **Tucker A. Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography.** New York: Cambridge univ. press, 2004. 292 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498381>
41. Vischer E. Niebuhr und Ranke // Schweizerische Zeitschrift für Geschichte. Zurich, Band 39 (1989), H. 3. S. 243—265.
42. Wimmer M. Rankes Quellen // Historicum. Zeitschrift für Geschichte. Wien, N. F. 2015. I—II. S. 46—63.
43. **White H. Metahistory. The Historical Imaginaton in Nineteenth-Century Europe.** Baltimore & London: Johns Hopkins Univ. Press, 1973. 450 p.
44. Papakin H. Istorychna hermenevtyka yak nauka: "Suvora dumka metriv" (H.-G. Gadamer ta P. Riker) [Historical hermeneutics as a science: "The Stern Opinion of the Masters" (H.-G. Gadamer and Riker)] // Zhittia v nauksi. Studii na poshanu Lubovi Dubrovinoi [Life in science. Studios in honor of Liubov Dubrovina]. Kyiv, 2020. Pp. 217—244. [In Ukrainian].

45. Stelmakh S.P. *Istorychna nauka v Ukraini epokhy klasychnoho istoryzmu (XIX — pochatok XX st.)* [Historical Science in Ukraine in the Epoch of Classical Historicism (19th — early 20th centuries)]. Kyiv, 2005. [In Ukrainian].
46. Stelmakh S.P. **Ranke Leopold [Ranke Leopold] // Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of the History of Ukraine]**. Vol. 9. Pp. 134—135. [In Ukrainian].
47. Temirova N.R. *Istoriia istorychnoho znannia vid zarodzhennia do statusu nauky. Navch. posibnyk* [History of historical knowledge: from origin to the status of science : tutorial]. Vinnytsia, 2019. [In Ukrainian].

Received on December 11, 2023

Heorhii Papakin

Mykhailo Hrushevsky Institute of Archeography and Source Studies
of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-5647-1686

E-mail: hpapakin@gmail.com

LEOPOLD RANKE'S SOURCE LABORATORY

The goal of the work. To prove the exceptional role of the German scientist Leopold Ranke in the “archival revolution” — the reorientation of the process of historical research to the in-depth study of primary sources, their scientific criticism, which ultimately led to the transformation of history from the art of narrative storytelling to science. The article also aims to show that Ranke the historian laid solid foundations for source studies as a separate science. **Methodology.** The study based on general historical methods of analysis and synthesis the scientist's scientific heritage, consideration of Ranke's main works with the aim of highlighting the common and special in their scientific tools. Method of general deduction also used in order to highlight his perception of the sources as a result of the analysis of the scientist's works. **The scientific novelty** lies in the fact that the article is the first special study of the source science component of the scientist's scientific output. The problem of “Ranke as a source scholar” was the first time formulated, since all previous researchers of his work considered him exclusively as a historian, who actively researched written sources in the interests of historical science. **Conclusions.** Leopold Ranke was the first who call to actively upon the scientific community to transform archives — treasures of unexplored primary sources — into scientific laboratories for historical research. With his life, he provided a heroic example of archival pioneering, having visited the main archival repositories of the whole of Europe in 20 years of active work, where he was primarily interested in the sources of political history. But Ranke's most favorite sources were the Venetian diplomatic documents of the 16th—18th centuries, which he used in a large number of works. The scientist developed a toolkit for verifying sources through their external and internal criticism, as well as a scheme for their classification. Therefore, we have every right to consider him not only the “father of scientific history”, but also the “father of source studies”.

Key words: Leopold Ranke, source studies, written sources, archival revolution, scientific laboratory, European history, world history, historiosophy.